

ДУХОВНОСТ БЪЛГАРСКА:

155 години

от УЧРЕДЯВАНЕТО

НА БЪЛГАРСКАТА

ЕКЗАРХИЯ

и 80 години

АВТОКЕФАЛИЯ

**ДУХОВНОСТ БЪЛГАРСКА:
155 ГОДИНИ ОТ УЧРЕДЯВАНЕТО
НА БЪЛГАРСКАТА ЕКЗАРХИЯ
И 80 ГОДИНИ АВТОКЕФАЛИЯ**

*Сборник с доклади от конференции, проведени в:
Истанбул, Турция – 1 ноември 2025 г.;
Тирана, Албания – 14 ноември 2025 г.;
Виена, Австрия – 9 декември 2025 г.*

Настоящият сборник е част от реализирането на научноизследователски проект „Духовност българска: 155 години от учредяването на Българската екзархия и 80 години автокефалия“, финансиран по Договор № НИП-2025-07 по Наредба за условията и реда за оценката, планирането, разпределението и разходването на средствата от държавния бюджет за финансиране на присъщата на държавните висши училища научна или художественотворческа дейност (обн. ДВ, бр. 73 от 16.09.2016 г., в сила от 01.01.2017 г.) на МОН.

The present volume is part of the implementation of the research project “Bulgarian Spiritual Heritage: 155 Years since the Establishment of the Bulgarian Exarchate and 80 Years of Autocephaly” funded under Contract No. NIP-2025-07 pursuant to the Ordinance on the Conditions and Procedure for the Evaluation, Planning, Allocation, and Expenditure of State Budget Funds for Financing the Research and Artistic Activities Inherent to State Higher Education Institutions (promulgated in the State Gazette, No. 73 of September 16, 2016, in force as of January 1, 2017) of the Ministry of Education and Science.

© проф. д-р Боряна Бужашка, проф. д-р Венцислав Велев, съставители, 2025
© проф. д.фил.н. Ваня Добрева, научен рецензент, 2025
© д-р Милена Тодоракова, научен редактор, 2025
© д-р Христо Христов, дизайн на корицата, 2025
© Академично издателство „За буквите – О писменехъ“
ISBN 978-619-185-791-3

**ДУХОВНОСТ БЪЛГАРСКА:
155 ГОДИНИ ОТ УЧРЕДЯВАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА
ЕКЗАРХИЯ И 80 ГОДИНИ АВТОКЕФАЛИЯ**

*Сборник с доклади от конференции, проведени в:
Истанбул, Турция – 1 ноември 2025 г.; Тирана, Албания – 14 ноември 2025 г.;
Виена, Австрия – 9 декември 2025 г.*

**BULGARIAN SPIRITUAL HERITAGE:
155 YEARS SINCE THE ESTABLISHMENT OF THE
BULGARIAN EXARCHATE AND 80 YEARS
OF AUTOCEPHALY**

*Proceedings from conferences held in:
Istanbul, Türkiye – November 1, 2025; Tirana, Albania – November 14, 2025;
Vienna, Austria – December 9, 2025.*

**Академично издателство „За буквите – О писменехъ“
София, 2025**

СЪДЪРЖАНИЕ

ОБРЪЩЕНИЯ И ПОЗДРАВИТЕЛНИ АДРЕСИ	8
---	----------

ВЪВЕЖДАЩИ ДУМИ.....	15
----------------------------	-----------

ЧАСТ I. БЪЛГАРСКАТА ЕКЗАРХИЯ: ИНСТИТУЦИОНАЛНО И ИСТОРИЧЕСКО РАЗВИТИЕ.....	18
--	-----------

Екзархията като българска национална институция <i>Боряна Бужашка</i>	<i>19</i>
---	-----------

Църковният въпрос, разгледан като национален от Петко Славейков във в. „Македония“ <i>Боян Аспарухов</i>	<i>28</i>
--	-----------

Реакцията на българското възрожденско общество срещу служението на гръцки език в българските църкви <i>Антоний Станимиров.....</i>	<i>41</i>
--	-----------

Уставът на Българската екзархия (1871–1945): нормативна основа и историческо развитие <i>Венцислав Велев.....</i>	<i>49</i>
---	-----------

Българската екзархия и нейното духовно влияние сред българите в Албания (XIX–XX век) <i>Арсини Колев</i>	<i>60</i>
--	-----------

Състоянието на екзархийското ведомство в Европейска Турция в навечерието на Балканската война (1912) <i>Станислава Стойчева.....</i>	<i>72</i>
--	-----------

Екзархийското заместничество (1913–1945): краят на една епоха <i>Ваня Стоянова.....</i>	<i>87</i>
---	-----------

Българското църковно представителство в Истанбул и въпросът за вдигане на схизмата <i>Боряна Бужашка, Ваня Добрева.....</i>	<i>100</i>
---	------------

ЧАСТ II. ЛИЧНОСТИ И ДУХОВНИ ЛИДЕРИ В ИСТОРИЯТА НА ЕКЗАРХИЯТА.....	119
--	------------

Учредяването на Българската екзархия – пресечна точка с делото на Паисий Хилендарски <i>Венцислав Велев.....</i>	<i>120</i>
--	------------

Екзарх Антим I като председател на Учредителното събрание в Търново през 1879 г. <i>Вера Бонева.....</i>	<i>132</i>
--	------------

Изборът на първия български Екзарх, отразен на страниците на възрожденския вестник „Право“	
<i>Диана Стоянова, Стелияна Йорданова</i>	142
Екзарх Йосиф I – духовен водач и дипломат	
<i>Арсини Колев</i>	149
Ролята на българската дипломатическа служба за утвърждаване на Българската екзархия	
<i>Пламен Теодосиев</i>	155
Екзарх Стефан – историческа личност, духовен лидер и общественик	
<i>Венцислав Велев</i>	169
Личността на патриарх Кирил в българската история: възприятия и обществено отражение	
<i>Антоний Станимиров</i>	180
Ролята на българското православие за формиране и съхраняване на държавността	
<i>Груди Ангелов, Стелияна Йорданова</i>	188
 ЧАСТ III. ВЪЗРОЖДЕНСКИ И НАЦИОНАЛНИ ДЕБАТИ ОКОЛО ЦЪРКОВНИЯ ВЪПРОС	 203
Културна идентичност и духовна устойчивост: православието в българското общество	
<i>Груди Ангелов</i>	204
Библиометричен анализ на православната колекция в Екзархийската библиотека	
<i>Светла Шапкалова</i>	212
„Бог и България“ (20-те – 50-те години на XX век) в историята на Българската православна църква	
<i>Жоржета Назърска</i>	225
Мястото и значението на Българската православна църква в българското общество в края на Студената война според френските дипломатически извори	
<i>Йордан Йорданов</i>	240
Аспекти в българо-турските културни и религиозни отношения в контекста на изграждане на българския институционален имидж в Република Турция	
<i>Мюмюн Тахиров</i>	247
Присъствието на Екзархията в българското изобразително изкуство	
<i>Христо Христов</i>	255

Екзархията като пазител на идентичности: модели на защита на информация и тяхното отражение в съвременната концепция за сигурност на данните	
<i>Даниела Павлова, Панайот Гиндев.....</i>	<i>269</i>
Когнитивен анализ на броя на пътуванията на българските граждани за посещението на обекти на Българската екзархия в Истанбул за прилагане на образователен туризъм	
<i>Румен Драганов.....</i>	<i>282</i>
Будителството в съвременния ден – памет и бъдеще	
<i>Венцислав Велев.....</i>	<i>291</i>
БЕЛЕЖКИ НА РЕЦЕНЗЕНТА	301

УСТАВЪТ НА БЪЛГАРСКАТА ЕКЗАРХИЯ (1871–1945): НОРМАТИВНА ОСНОВА И ИСТОРИЧЕСКО РАЗВИТИЕ

Венцислав Велев

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: Обект на анализ е Уставът за управлението на Българската екзархия (1874) като нормативна основа на българското църковно самоуправление в Османската империя. На базата на изворов материал от Централния държавен архив, БИА при НБКМ и съвременни научни проучвания се изследват институциите на екзархийското управление и принципите на съборност, изборност и автономност. Проследени са историческото развитие на Устава (1871–1945) и влиянието му върху по-късните уставни на Българската православна църква и държавното законодателство. Уставът е определен като „църковнонационална конституция“ и символ на институционалната независимост.

Ключови думи: Българска екзархия; устав; църковно самоуправление; съборност; изборност

ВЪВЕДЕНИЕ

Учредяването на Българската екзархия през 1870 г. бележи един от най-съществените моменти в процеса на Българското възраждане. В условията на Османската империя, когато народностното самосъзнание на българите вече е достигнало висока степен на зрялост, възниква необходимост от институционална форма, която да обедини духовните, образователните и обществените усилия на нацията. Историческият контекст на възникването на Екзархията е тясно свързан с продължилата десетилетия църковнонационална борба за извоюване на независимост от Цариградската патриаршия. Движението за църковна самостоятелност е не само религиозно, но и дълбоко политическо и културно по своята същност. В него се формира идеята за обособяване на българската нация чрез възстановяване на независима църковна институция, която да изразява волята на народа и да осигурява административна, просветна и духовна автономия. Българската екзархия се превръща в първия официално признат държавоподобен институт на българите в пределите на Османската империя, предвещаващ политическото освобождение, настъпило след 1878 г.

С издадения на 27 февруари 1870 г. ферман от султан Абдул Азис¹ се дава път за учредяването на Българската екзархия. Този акт има ключово значение – той легитимира пред османската държавна власт правото на българите да имат самостоятелна църковна организация, и поставя основата на бъдещото национално и културно самоуправление. Веднага след издаването на фермана възниква въпросът за създаването на устав, който да уреди вътрешната структура и функционирането на новата институция. Необходимостта от подобен документ е продиктувана от реалната потребност от институционално самоуправление и ясно разпределение на правомощията между духовната и мирян-

ската власт. В много отношения Уставът на Българската екзархия се превръща в първия образец на българска нормативна система с модерно съдържание – акт, който съчетава каноничното право с елементи на административно и представително управление.

Обект на изследването е Уставът на Българската екзархия, разглеждан като нормативен документ с конституционен характер. Предмет на анализа са неговото съдържание, принципи и историческо прилагане в периода от 1871 до 1945 г., когато институцията окончателно прекратява своето съществуване. В този контекст Уставът е представен не само като текст, а като жив документ – инструмент на управление, който осигурява организационна стабилност и утвърждава принципите на изборност, съборност и отчетност в рамките на Екзархията.

Изследователската цел е да се проследят генезисът, съдържанието и развитието на Устава, като се открият историческите обстоятелства, довели до неговото приемане, и начините, по които той е бил прилаган и адаптиран през следващите десетилетия.

МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Методологически изследването се основава на анализ на нормативни и архивни източници, сред които основно място заемат документите от Централния държавен архив (ЦДА) – фонд 246К² и Българския исторически архив при НБКМ (БИАНБКМ)³, както и оригиналните публикации на уставите от 1871 и 1874 г., включени в списание „Читалище“⁴. Допълнително са използвани научните трудове на Зина Маркова (Markova 1989), Тодор Събев (Sabev 1973), Христо Темелски (Temelski 2010), както и публикацията на Диян Николчев за съдбата на Екзархийския устав след 1922 г. (Nikolchev 2024). Важен източник е и сборникът „Сто години Българска екзархия“⁵.

По този начин Уставът се разглежда едновременно като правен акт и като исторически феномен – продукт на епохата на Възраждането, в който се отразява стремежът на българския народ към духовна и институционална независимост.

РЕЗУЛТАТИ

Исторически предпоставки за изработването на Устава (1870–1871)

Ферманът на султан Абдул Азис от 27 февруари 1870 г. поставя юридическата основа за съществуването на Българската екзархия като автономна църковна институция в рамките на Османската империя. Ферманът оповестява учредяването на самостоятелна българска църковна йерархия под формата на екзархия. С този акт, издаден след продължителни преговори между българските духовни и мирянски представители и османските власти, се признава правото на българите да имат отделна църковна организация със собствен глава – екзарх, избран от духовен и мирянски събор. Ферманът определя и териториалния обхват на бъдещата Българска екзархия, включващ епархии с преобладаващо българско

население, и постановява, че решенията за присъединяване на отделни области ще се вземат чрез свободен плебисцит сред местното население. По този начин документът има не само църковно, но и политическо значение, защото поставя въпроса за националното самоопределение в правна рамка (Markova 1989, pp. 5–6).

След издаването на фермана, през 1871 г. в Цариград се свиква **Първият български църковно-народен събор**, който има задачата да изработи устав за управление на новоучредената институция. В събора участват представители на духовенството и мирянството от различни епархии, включително делегати от българските общини в столицата и в провинцията. Заседанията му протичат в атмосфера на оживени дискусии, отразяващи стремежа за постигане на равновесие между каноничната традиция и принципите на народното участие. Съборът формулира основните насоки на бъдещото управление – изборност на екзарха, отчетност на ръководните органи, представителност на епархиите и право на миряните да участват в делата на църквата. В резултат от работата на този събор е приет **Устав на Българската екзархия (1871)**. В българската историография той често бива определен като „Привременен“ поради своя първоначален и не напълно завършен характер.⁶ Той представлява първият опит за системно нормативно уреждане на организацията и дейността на Екзархията. Документът включва разпоредби за структурата на централното управление, отношенията между екзарха, Св. Синод и Смесения съвет, както и реда за избиране на епархийски архиереи и представители на местните общини. Основните му принципи са два: **съборност** и **изборност**. Дава се възможност и за активно участие на миряните в управлението на църковните дела. Именно това въвеждане на мирянски елемент в църковното управление е едно от най-характерните нововъведения на българския уставен модел, който се различава съществено от гръцката и сръбската практика от същия период. Привременният устав е приет от събора, но не получава утвърждение от Високата порта и остава в сила само като вътрешен документ на Екзархийското управление. Въпреки това той се прилага на практика и служи като правна рамка за организацията на епархиите и енорийските общини. Текстът му е разпространен сред българските общини, като за това съдействат и делегатите на събора.

Остава обаче налице необходимостта от изработване на окончателен устав, което произтича от стремежа уставната уредба да получи официално признание от османските власти и канонично одобрение в православния свят. Разбирането е, че изготвеният към момента и приет текст не е могъл да осигури пълна легитимност на институцията, поради което през следващите години започва подготовката за доработването му като документ с по-завършен характер. Целта е да се създаде нормативен акт, който да гарантира стабилност на управлението, приемственост на органите и ясно разграничение между духовна и административна власт. Така се поставят основите за приемането на окончателния текст на Устава, което поставя документа като първия църковно-национален нормативен акт с трайно действие и обществено признание.

Приемане и съдържание на Устав за управлението на Българската екзархия (1874)

След Първия църковно-народен събор в Цариград (1871), който приема Привременния устав, българската общност насочва усилията си към изработването на окончателен нормативен акт, който евентуално да бъде официално признат от Високата порта, като по този начин се осигури стабилна организационна рамка на новоучредената институция. Процесът по подготовката и приемането на Устава за управлението на Българската екзархия завършва през 1874 г., когато документът е официално издаден от висшите органи на Екзархията. По същество това е доработеният вариант на текста от 1871 г., като в него са внесени редакционни и организационни изменения, възникнали след практическото прилагане на Устава от 1871 г. Уставът е публикуван, като изданието е отпечатано в печатницата „П. Карапетров и друж.“ и съдържа пълния окончателен текст под заглавие „*Уставъ за управлението на Българската Екзархия*“. Документът е включен и в бр. 8 на сп. „Читалище“ от 1874 г.⁷ Публикуването в периодичния печат има важно значение, защото прави документа достъпен за по-широка общественост и утвърждава идеята за публичност и отчетност на църковното управление.⁸

Уставът се състои от XIII глави и 180 члена, които определят структурата, правомощията и взаимоотношенията между централните и местните органи на Екзархията. Върховен орган е екзархът, подпомаган от Св. Синод (по духовните дела) и Смесения съвет (с участие на духовници и миряни по административно-финансовите въпроси). На местно равнище Уставът регламентира дейността на епархийските съвети и общинските настоятелства, които управляват училищните, благотворителните и църковните дела. Основните принципи, залегнали в Устава, са същите, както и при Привременния, а именно: *съборност, изборност, автономност и отчетност*. Съборността се проявява чрез представителното участие на духовенство и миряни във всички управленски нива; изборността – чрез демократичен ред при формирането на съветите и избора на екзарх; автономността – чрез самоуправление в рамките на османскоправния ред; отчетността – чрез изискването за редовен финансов и административен контрол.

По съдържание Уставът обхваща няколко основни области:

- Финансова уредба – организация и контрол върху приходите и разходите, управление на имоти и имущества, отчетност на настоятелствата (чл. 139–155).

- Съдебна юрисдикция – правомощия на духовните съдилища по брачно-семеини и канонични дела, апелационна процедура и дисциплинарна власт (чл. 161–180).

- Образование и език – правомощия на епархиите и общините за училищното дело, поддържане на училища и задължително използване на българския език в богослужението и преподаването (чл. 115–125).

- Вътрешна администрация – ред за свикване на събори, заседания, ман-

датност на настоятелства и отчетност на изборните органи (чл. 12–48).

Тези положения очертават устава като *първа църковнонационална конституция* на българите – нормативен акт, който урежда не само каноничната, но и административната, просветната и обществената структура на българската църковна организация в пределите на Османската империя. Той съчетава традиционните канонични принципи с модерни идеи за представителност и публичен контрол, превръщайки Българската екзархия в модел на национална самоуправляваща се институция. С приемането на Устава за управлението на Българската екзархия през 1874 г., се оформя цялостна нормативна система, която превръща Екзархията в институция с ясно дефинирани правомощия, структура и контролен механизъм. Той утвърждава съчетанието между църковното канонично право и принципите на модерната държавност, като въвежда демократични елементи в управлението на Българската православна църква. В този смисъл Уставът може с основание да бъде определен като *първа църковнонационална конституция* на българите – акт, който предхожда и подготвя политическото възстановяване на българската държава след 1878 г. (Markova 1989, pp. 31–46)

Прилагане и развитие на Устава (1874–1945)

След утвърждаването на *Устава за управлението на Българската екзархия* през 1874 г., започва близо седемдесетгодишен период на неговото прилагане, адаптиране и развитие в зависимост от политическите и църковните промени в Османската империя и в освободена България. Този устав остава основен нормативен акт до 1945 г., когато институцията на Екзархията окончателно престава да съществува, а Българската православна църква възстановява своята автокефалия. През първите години след приемането си Уставът функционира в рамките на османската правна система и се прилага при значителни ограничения. Екзарх Антим I (1872–1877) се стреми да въведе принципите на съборност и изборност, заложи в документа, като организира първите епархийски съвети и общински настоятелства. Въпреки административните пречки и наемсатата на Патриаршията, уставът започва да действа като практическа основа на духовното и просветното управление. Протоколите и окръжните писма от този период свидетелстват за усилията на Екзархийския съвет да установи единна уставна практика в различните епархии (Sabev 1973; Temelski 2010).

Истинското утвърждаване на уставната система настъпва през управлението на екзарх Йосиф I (1877–1915). След Берлинския договор от 1878 г. редица епархии – най-вече в Македония и Одринска Тракия, остават в пределите на Османската империя, но продължават да бъдат под юрисдикцията на Екзархията. Уставът служи като юридическа рамка за тяхното функциониране и за цялата административна, училищна и благотворителна дейност на българските общини. Той регулира дейността на митрополиите, въвежда ред за изборност и отчетност и осигурява представителство на миряните във всички управленски нива. Съгласно запазената кореспонденция Йосиф I системно прилага уставните изисквания за редовни финансови отчети и отчетност на настоятелствата.

По този начин Уставът постепенно придобива ролята на своеобразен параванов кодекс за българската общност в империята – документ, който урежда не само канонични, но и просветни и социални въпроси (Markova 1989, pp. 44–46).

След Първата световна война настъпват значителни промени в положението на Екзархията. Част от нейните епархии са откъснати, а седалището в Цариград постепенно губи реална административна власт. В България вече действат отделни митрополии, които функционират под различна държавно-правна рамка. Тези процеси пораждат необходимост от преразглеждане и осъвременяване на уставната уредба. През 1921–1922 г. в София се провежда Втори църковно-народен събор, който обсъжда проекти за изменения в Устава с цел актуализиране на отчетността, правилата за избираемост и разширяване на участието на миряните. Част от проектите са публикувани в *Църковен вестник* и са съхранени в архива на Екзархията.⁹ Въпреки това Уставът от 1874 г. не е отменен официално и продължава да действа като основен нормативен документ до края на съществуването на Екзархията (Nikolchev 2024).

Постепенно уставните принципи започват да оказват влияние и върху държавното законодателство в свободна България. Законът за изповеданията от 1891 г., а по-късно и Законът за изповеданията от 1949 г. възприемат уставни модели на управление – особено в областта на изборността, отчетността и статута на общинските настоятелства. Така Уставът на Екзархията надхвърля първоначалната си църковна рамка и се превръща в институционален ориентир за организацията на религиозния живот в страната (Temelski 2010).

След смъртта на екзарх Йосиф I (1915) и особено след Втората световна война настъпва окончателният преход към нова уредба. През 1945 г. Българската православна църква е призната за автокефална, а временният Св. Синод изработва нови временни правила за управление, които фактически заменят Устава от 1874 г. Така приключва действието на един документ, който в продължение на повече от седем десетилетия осигурява правната и организационната основа на българската църковна институция в рамките на Османската империя и отвъд нея.

В историческа перспектива Уставът от 1874 г. се откроява като най-дълго действащият нормативен акт от възрожденската епоха. Той съчетава традиционните канонични принципи с модерни идеи за публичност и контрол и утвърждава представителния модел на духовно и мирянско съучастие в управлението на църквата. Неговото значение надхвърля рамките на църковното право и го поставя сред основополагащите документи в историята на българската институционална култура.

Нормативна роля и историческо значение на Устава

Уставът за управлението на Българската екзархия заема особено място не само в националната, но и в православната правна традиция на Балканите. Той представлява първият системно изграден модел на институционално самоуправление в рамките на Османската империя, при който една православна цър-

ковна общност успява да получи юридическо признание за своята вътрешна автономия и да регламентира отношенията между духовната и мирянската власт чрез писмен нормативен акт. Подобен акт не е бил познат в нито една друга поместна църква от региона през XIX век – нито в Гръцката църква след 1833 г., нито в Сръбската митрополия преди обединението от 1920 г. (Sabev 1973). В този смисъл Уставът на Българската екзархия се явява уникален прецедент в православния свят, тъй като съчетава принципите на каноничната съборност с идеите на модерното законодателство и представителност.

От юридическа гледна точка Уставът има двойствен характер – едновременно духовен и правен акт. Той кодифицира църковното управление според каноните на Вселенската църква, но същевременно въвежда административни, финансови и отчетни механизми, типични за модерните държавни институции. Именно това съчетание на канонично и светско начало го превръща в своеобразна „църковнонационална конституция“ на българите, която осигурява институционална стабилност в продължение на седем десетилетия. Чрез този документ българската църковна организация демонстрира способност за самоуправление, правен ред и отговорност – качества, които по-късно се превръщат в част от идентичността на модерната българска държавност.

Влиянието на Устава се проследява и в по-късните нормативни документи на Българската православна църква. Синодалният устав от 1950 г., приет след възстановяването на Патриаршията, възпроизвежда редица принципи от Екзархийския устав – изборност на органите, отчетност на настоятелствата, право на участие на миряни в определени съвети. Същите идеи са запазени и в действащия Устав на Българската православна църква – Българска патриаршия, утвърден през 2008 г.¹⁰ В членове 4–10 от него ясно личи приемствеността с уредбата на 1874 г.: участието на клир и народ в управлението, отчетност пред висшите органи и принципът на самоуправление при зачитане на каноничните норми. Тази приемственост доказва, че Уставът на Екзархията не е само исторически документ, а действащ модел, заложил трайни институционални практики в съвременната българска църковна организация.

Наред с юридическото си значение Уставът въплъщава и църковнонационалната идея на Възраждането – съчетанието между духовно единство и модерно самоуправление. Той отразява стремежа на българите да постигнат не само църковна независимост, но и културна и образователна автономия. В него се проявява разбирането за народностна църква като опора на общността, която съчетава традицията на православие с идеите на новото време. Именно тази способност да интегрира канона и закона, вярата и обществения ред, превръща Устава в документ със символична стойност за националната еманципация.

Като нормативен модел, Уставът допринася и за формирането на модерната българска институционална култура. В него за първи път в българската правна практика се въвеждат принципи като мандатност, публичност на отчетите, изборност на длъжностните лица и разделение на компетенциите между духовна и административна власт. Тези принципи, макар и приложени в църковна рам-

ка, подготвят основата за по-късното изграждане на държавни и обществени структури след Освобождението. Екзархийският устав създава правна култура, в която законността и отчетността стават част от националната управленска традиция.

От днешна гледна точка Уставът може да бъде оценен не само като исторически паметник, но и като актуален документ на модерна институционална мисъл. Неговата концепция за споделена власт между духовенство и миряни, за баланс между традиция и обновление продължава да има значение в дискусиите за управлението на религиозните общности и за ролята на църквата в обществения живот. Той свидетелства, че още в края на XIX век българската общност е осъзнала необходимостта от правен ред, прозрачност и участие – ценности, които остават основополагащи и в съвременната институционална култура.

ИЗВОДИ

1. **Уставът за управлението на Българската екзархия (1874)** представлява първият системно изграден нормативен акт на българската институционална мисъл, който съчетава каноничното право с принципите на модерното публично управление.

2. Документът осигурява правна рамка за функционирането на Екзархията и превръща българската църковна организация в самоуправляваща се институция в рамките на Османската империя – явление без аналог сред останалите православни общности на Балканите.

3. Чрез уставните принципи на **съборност, изборност, автономност и отчетност** се формира модел на управление, основан на колективна отговорност и участие на миряните, който предвещава демократичните практики на бъдещата българска държава.

4. Уставът действа в продължение на повече от седем десетилетия (1874–1945), като запазва своята актуалност и оказва трайно влияние върху по-късните устави на Българската православна църква и върху законодателството в областта на изповеданията.

От историческа перспектива Уставът може да се разглежда като „**църковнонационална конституция**“, в която се отразяват идеите на Възраждането за самоуправление, законност и духовно единство – ценности, които продължават да бъдат водещи в съвременната българска институционална култура.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Уставът за управлението на Българската екзархия от 1874 г. представлява най-пълният и завършен израз на стремежа към духовна и институционална независимост на българския народ през Възраждането. Той е не просто нормативен акт, а кулминация на дълъг процес на църковнонационално утвърждаване, в който правото, вярата и обществената воля се срещат в едно общо усилие за самоуправление и културна автономия. Чрез него българите доказват, че притежават не само духовна зрялост, но и способност да изградят стабилни инсти-

туции, основани на законност, отчетност и участие.

В условията на османската система, където автономията на религиозните общности е ограничена, Екзархийският устав се явява уникален пример за правна зрялост и самоуправление, изпреварил политическото освобождение. Той въвежда принципи, които по-късно стават основополагащи и за държавното устройство – изборност на управленските органи, отговорност пред общността и публичен контрол върху управлението на средствата. В този смисъл Уставът не е само църковен документ, а предвестник на модерната българска държавност и на националната институционална култура, изградена върху идеята за споделена власт и колективна отговорност.

Сто петдесет и пет години по-късно Уставът от 1874 г. продължава да има силна символна стойност за българската историческа и културна памет. Той напомня за епохата, в която духовното самосъзнание се превръща в основа на националното, и за времето, когато общността осъзнава значението на реда, закона и съгласието. В съвременната перспектива този документ остава не само част от архивното наследство, но и живо свидетелство за способността на българската нация да изработва свои институционални решения и да съчетава традицията с идеите на модерността.

Уставът на Българската екзархия е повече от историческа реликва – той е нравствен и интелектуален паметник на българската духовна култура, който продължава да утвърждава вярата в силата на самоуправлението, разума и общностната отговорност.

БЕЛЕЖКИ

¹ Ферман за учредяването на Българската екзархия. (1870, 27 февруари). Оригинал: Османски държавен архив (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Истанбул), фонд İrâde Dahiliye, № 256. Публикуван текст: *Сто години Българска екзархия* (София: БАН, 1970, с. 47–49). Дигитална репродукция (факсимиле): Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Дигитална колекция „Българска Екзархия“. Достъпно на: <<https://digital.nationallibrary.bg>>.

² Централен държавен архив (ЦДА) – фонд 246К, Българска екзархия – Цариград: оп. 1, а.е. 5–8 – Привременен устав, протоколи и писма на Екзархийския съвет (1871–1872); оп. 1, а.е. 12–17 – Документация по прилагането на уставната уредба (1874–1877); оп. 2, а.е. 33–46 – Финансови отчети, епархийска кореспонденция и протоколи (1878–1912); оп. 3, а.е. 57–63 – Материали от Втория църковно-народен събор и предложения за изменения в устава (1921–1922).

³ Български исторически архив (БИА) при НБКМ – сигнатури II А 6355–6372 – документи, свързани с дейността на Екзархията, и печатни екземпляри на уставите.

⁴ Екземпляри от оригиналното издание на Устава на Българската екзархия се съхраняват в Централния държавен архив (ЦДА, ф. 246К, оп. 1, а.е. 5–8) и в Българския исторически архив при НБКМ (БИА, II А 6370–6372). В дигитал-

ния каталог на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ също е налично копие на това издание. Софийски университет. Достъпно на: <digital.libsu.uni-sofia.bg+2Unicat>.

⁵ *Сто години Българска екзархия*, 1970. София: Издателство на БАН.

⁶ В оригинал документът е озаглавен „Устав за управлението на Българската екзархия“, но в бележките на събора е отбелязан като „привременен“. ЦДА, ф. 246К, а.е. 5.

⁷ Уставъ за управлението на Българската Екзархия, 1874. *Читалище*, год. IV, бр. 8, с. 245–288. Цариград: Печатница на П. Карапетров и друж. Дигиталното издание е достъпно на: <<https://digital.libsu.uni-sofia.bg/bg/v/11612>>.

⁸ Публикуват го вестниците „Турция“, бр. 3 от 7.03.1870 г. (на български и на турски език); „Право“, бр. 2 от 7.03.1870 г.; „Отечество“, бр. 34 от 18.03.1870 г.; „Свобода“, бр. 20 от 22.03.1870 г. и „Дунав“, бр. 461 от 25.03.1870 г. (на български и румънски език).

⁹ *Църковен вестник*, 1922. Бр. 11–14. София: Синодално издателство – публикации от Втория църковно-народен събор и проект за изменение на Устава.

¹⁰ Българска православна църква – Българска патриаршия, 2008. *Устав на Българската православна църква – Българска патриаршия*. Официално издание, прието от Църковно-народния събор. София. Достъпно на: <<https://www.bg-patriarshia.bg/ustav>>.

ЛИТЕРАТУРА

МАРКОВА, З., 1989. *Българската екзархия 1870–1879*. София: Издателство на БАН.

Николчев, Д. *За съдбата на Екзархийския устав след 1922 г.*, 24 март 2024. Достъпно на: <<https://draganbachev.com/2024/03/14/>>.

СЪБЕВ, Т., 1973. *Учредяване и диоцез на Българската екзархия до 1878 г.* София: Издателство на БАН.

ТЕМЕЛСКИ, Х., 2010. *История на Българската православна църква*. София: Синодално издателство.

REFERENCES

MARKOVA, Z., 1989. *Balgarskata ekzarhia 1870–1879*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.

NIKOLCHEV, D. *Za sadbata na Ekzarhiyskia ustav sled 1922 g.*, 24 mart 2024. Dostapno na: <<https://draganbachev.com/2024/03/14/>>.

SABEV, T., 1973. *Uchredyavane i diotsez na Balgarskata ekzarhia do 1878 g.* Sofia: Izdatelstvo na BAN.

TEMELSKI, H., 2010. *Istoria na Balgarskata pravoslavna tsarkva*. Sofia: Sinodalno izdatelstvo.

THE STATUTE OF THE BULGARIAN EXARCHATE (1871–1945): NORMATIVE BASIS AND HISTORICAL DEVELOPMENT

Abstract: *The article analyzes the Statute for the Governance of the Bulgarian Exarchate (1874) as the normative foundation of Bulgarian ecclesiastical self-government within the Ottoman Empire. Based on archival materials from the Central State Archives, the Bulgarian Historical Archives at the National Library “St. Cyril and Methodius,” and contemporary scholarly studies, it examines the institutions of the Exarchate’s administration and the principles of conciliarity, electivity, and autonomy. The historical development of the statute (1871–1945) and its influence on later statutes of the Bulgarian Orthodox Church and state legislation are traced. The statute is defined as a “church–national constitution” and a symbol of institutional independence.*

Keywords: *Bulgarian Exarchate; statute; ecclesiastical self-government; conciliarity; electivity*

Prof. Ventzislav Velev, PhD

ORCID 0000-0003-0666-7407

ID Web of Science AGQ-1713-2022

University of Library Studies and Information Technologies

Sofia, Bulgaria

E-mail: v.velev@unibit.bg

